

BRAYL NOTA YOZUVI ORQALI MUSIQA SAVODINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI (KO'ZI OJIZ O'QUVCHILAR MISOLIDA)

**Abdusattorov Isomuhammad
Abdurobil o'g'li**

*Qo'qon davlat universiteti Musiqa ta'limi va
san'at mutaxassisligi magistranti*

**Nosirov Dilmurodjon
Tursinovich**

Qo'qon davlat universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada ko'zi ojiz o'quvchilarda musiqa savodini shakllantirish jarayonida Brayl nota yozuvidan foydalanishning nazariy-metodik asoslari, didaktik mexanizmlari va amaliy tatbiq yo'nalishlari tadqiq etiladi. Musiqa savodi odatda ko'rish orqali qabul qilinadigan nota belgilarini idrok etish, ritmik va melodik birliklarni farqlash, ularni ijro harakati bilan bog'lash hamda musiqiy tafakkurda tizimlashtirish jarayoni sifatida talqin qilinadi. Ko'zi ojiz o'quvchilar uchun esa bu jarayon vizual belgi emas, balki taktil idrok, eshituv xotirasi, motor koordinatsiya, fazoviy tasavvur va musiqiy-semantik tahlilning uyg'unlashuvi orqali yuzaga keladi. Maqolada Brayl nota yozuvi oddiy texnik moslama emas, balki ko'zi ojiz o'quvchining musiqiy bilimni mustaqil o'zlashtirishi, notani ongli o'qishi, eshitgan musiqiy materialini belgi tizimi bilan bog'lashi va ijro madaniyatini rivojlantirishi uchun zarur bo'lgan maxsus pedagogik vosita sifatida ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda musiqiy savodxonlikni bosqichma-bosqich shakllantirish modeli ishlab chiqilib, unda taktil tayyorgarlik, elementar ritmik belgilarni o'zlashtirish, balandlik va cho'zim munosabatlarini anglash, qisqa musiqiy matnni Brayl nota asosida o'qish, eshitish orqali nazorat qilish, yodlash va ijroga ko'chirish bosqichlari izchil yoritiladi. Shuningdek, o'qituvchining tiflopedagogik kompetensiyasi, maxsus didaktik materiallar, individual ta'lim trayektoriyasi, adaptiv baholash mezonlari va inklyuziv musiqa ta'limida Brayl nota yozuvining o'rni tahlil qilinadi. Tadqiqot natijasida Brayl nota yozuvi asosida tashkil etilgan musiqa ta'limi ko'zi ojiz o'quvchida mustaqil o'qish, musiqiy eshituv, ritmik aniqlik, ijro intizomi va badiiy tafakkurni rivojlantirishga xizmat qilishi ilmiy jihatdan asoslanadi.

Kalit so'zlar:

Brayl nota yozuvi, ko'zi ojiz o'quvchi, musiqa savodi, inklyuziv ta'lim, tiflopedagogika, taktil idrok, musiqiy eshituv, ritmik tafakkur, nota o'qish metodikasi.

Annotation. This article examines the theoretical and methodological foundations, didactic mechanisms and practical directions of using Braille music notation in developing musical literacy among visually impaired learners. Musical

literacy is commonly interpreted as the ability to perceive notation symbols, distinguish rhythmic and melodic units, connect them with performance actions and organize them within musical thinking. For blind learners, however, this process is formed not through visual perception but through the interaction of tactile perception, auditory memory, motor coordination, spatial representation and musical-semantic analysis. The article considers Braille music notation not merely as a technical adaptation, but as a special pedagogical tool that enables blind learners to acquire musical knowledge independently, read notation consciously, connect auditory material with symbolic representation and develop performance culture. The study proposes a step-by-step model for developing musical literacy, including tactile preparation, acquisition of basic rhythmic symbols, understanding of pitch and duration relations, reading short musical texts in Braille notation, auditory self-control, memorization and transfer into performance. The findings substantiate that music education based on Braille notation contributes to the development of independent reading, musical hearing, rhythmic precision, performance discipline and artistic thinking in visually impaired learners.

Keywords: Braille music notation, visually impaired learner, musical literacy, inclusive education, typhlopedagogy, tactile perception, musical hearing, rhythmic thinking, music reading methodology.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретико-методические основы, дидактические механизмы и практические направления использования нотной записи Брайля в формировании музыкальной грамотности у незрячих учащихся. Музыкальная грамотность обычно понимается как способность воспринимать нотные знаки, различать ритмические и мелодические единицы, связывать их с исполнительскими действиями и систематизировать в музыкальном мышлении. Для незрячих учащихся данный процесс осуществляется не через зрительное восприятие, а посредством взаимодействия тактильного восприятия, слуховой памяти, моторной координации, пространственного представления и музыкально-семантического анализа. Нотная запись Брайля рассматривается не как простое техническое приспособление, а как специальное педагогическое средство, обеспечивающее самостоятельное усвоение музыкальных знаний, осознанное чтение нотного текста, связь слухового материала со знаковой системой и развитие исполнительской культуры. В исследовании предлагается поэтапная модель формирования музыкальной грамотности, включающая тактильную подготовку, освоение элементарных ритмических знаков, понимание соотношений высоты и длительности звука, чтение короткого музыкального текста по Брайлю, слуховой контроль, запоминание и перенос в исполнение.

Ключевые слова: нотная запись Брайля, незрячий учащийся, музыкальная грамотность, инклюзивное образование, тифлопедагогика, тактильное восприятие, музыкальный слух, ритмическое мышление.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim taraqqiyotida inklyuzivlik tamoyili faqat ijtimoiy tenglik yoki huquqiy kafolat masalasi bilan cheklanmay, har bir o'quvchining idrok xususiyati, psixofiziologik imkoniyati, bilish strategiyasi va ijodiy salohiyatiga mos didaktik

muhit yaratishni talab qilmoqda. Ayniqsa, musiqa ta'limida ko'zi ojiz o'quvchilar bilan ishlash masalasi alohida ilmiy-metodik yondashuvni taqozo etadi, chunki musiqa bir tomondan eshituvga asoslangan san'at turi bo'lsa-da, ikkinchi tomondan uning savodxonlik qatlami — nota yozuvi, ritmik belgi, pauza, takt, lad, tonallik, dinamik belgi va ijro ko'rsatmalarini anglash — ko'pincha vizual grafika orqali o'zlashtiriladi. Shu bois ko'zi ojiz o'quvchilarda musiqa savodini shakllantirishda oddiy og'zaki tushuntirish yoki eshitib takrorlash bilan cheklanib qolish yetarli emas; ularga musiqiy matnni mustaqil o'qish, tahlil qilish, eslab qolish, ijroda qo'llash va o'z musiqiy fikrini belgi orqali ifodalash imkonini beradigan maxsus tizim zarur. Brayl nota yozuvi ana shunday tizim sifatida ko'zi ojiz o'quvchi uchun musiqa tilining taktil shaklini yaratadi. Mazkur yozuvda nota belgilarining balandligi, cho'zimi, oktavasi, alteratsiyasi, ritmik birliklari va ayrim ijro ko'rsatmalari nuqtalar kombinatsiyasi orqali ifodalanadi [4]. Demak, Brayl nota yozuvini o'rgatish faqat belgini yodlatish emas, balki o'quvchining musiqiy tafakkurini taktil-semantik model asosida qayta tashkil etish jarayonidir. O'zbekiston ta'lim tizimida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni o'qitish, ularni maxsus o'quv vositalari, Brayl yozuvidagi adabiyotlar va moslashtirilgan ta'lim muhiti bilan ta'minlashga doir normativ-huquqiy asoslar shakllanib bormoqda [1; 2; 3]. Xalqaro miqyosda ham nogironligi bo'lgan shaxslar uchun inklyuziv ta'lim olish huquqi, teng imkoniyat va individual ehtiyojga mos pedagogik yordam masalasi muhim tamoyil sifatida e'tirof etilgan [7]. Biroq musiqa ta'limi amaliyotida Brayl nota yozuvini tizimli o'rgatish metodikasi, ayniqsa, boshlang'ich musiqiy savod bosqichida ritm, tovush balandligi, eshituv nazorati va ijro amaliyotini integratsiyalash masalasi hali yetarlicha chuqur ishlab chiqilmagan. Ko'zi ojiz o'quvchi ko'p hollarda musiqani eshitish, yodlash va takrorlash orqali o'zlashtiradi, bu esa ijroda tabiiy musiqiylikni rivojlantirishi mumkin, lekin nazariy savod, matn bilan mustaqil ishlash, yangi asarni o'qish, murakkab ritmik strukturalarni tahlil qilish va kompozitsion fikrlash imkoniyatlarini cheklab qo'yadi. Nota savodisiz musiqiy ta'lim ko'pincha ustozga kuchli qaramlik hosil qiladi; Brayl nota yozuvi esa o'quvchini tinglovchi va takrorlovchi subyektdan ongli o'quvchi, tahlilchi va ijrochi subyektga aylantiradi. Mazkur maqolaning dolzarbligi shundaki, unda Brayl nota yozuvi ko'zi ojiz o'quvchilar uchun kompensator vosita sifatida emas, balki musiqiy bilishning mustaqil kanali sifatida tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi — ko'zi ojiz o'quvchilarda Brayl nota yozuvi orqali musiqa savodini shakllantirishning metodik modelini ishlab chiqish, uning didaktik bosqichlari, o'qitish tamoyillari, baholash mezonlari va amaliy samaradorlik shartlarini ilmiy asoslashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun Brayl nota yozuvining musiqiy savodxonlikdagi o'rni aniqlanadi, ko'zi ojiz o'quvchilarning taktil va eshituv idroki xususiyatlari tahlil qilinadi, o'qitish bosqichlari tizimlashtiriladi, o'qituvchi faoliyatining metodik talablari belgilanadi hamda individual ta'lim trayektoriyasini qurish imkoniyatlari yoritiladi. Tadqiqot obyekti ko'zi ojiz o'quvchilarda musiqa savodini shakllantirish jarayoni, predmeti esa Brayl nota yozuvi asosida tashkil etiladigan maxsus metodik ta'lim vositalari, usullari va didaktik shartlaridir. Ilmiy yangilik sifatida maqolada Brayl nota yozuvi asosidagi musiqa savodxonligini shakllantirish jarayoni taktil tayyorgarlik, belgi-semantik anglash, eshituv bilan verifikatsiya qilish, motor-ijro integratsiyasi va mustaqil musiqiy o'qish bosqichlari orqali izohlanadi. Bu yondashuv ko'zi ojiz o'quvchini faqat

adaptatsiya qilinadigan shaxs sifatida emas, balki o'ziga xos bilish strategiyasiga ega ijodiy subyekt sifatida ko'rishga xizmat qiladi.

METODLAR

Tadqiqot metodologiyasi kompleks yondashuvga asoslanib, unda musiqiy pedagogika, tiflopedagogika, inklyuziv ta'lim nazariyasi, kognitiv psixologiya va ijro metodikasi o'zaro integratsiyada qo'llanildi. Avvalo, mavzu bo'yicha xalqaro va milliy manbalar, xususan, Brayl nota yozuvining xalqaro qo'llanmalari, ko'zi ojiz o'quvchilar ta'limiga oid metodik tavsiyalar, inklyuziv ta'lim konsepsiyasi va nogironligi bo'lgan shaxslarning ta'lim olish huquqlariga oid normativ hujjatlar nazariy tahlil qilindi [4; 5; 6; 8]. Keyingi bosqichda musiqa savodini shakllantirishning an'anaviy modeli bilan ko'zi ojiz o'quvchilarga moslashtirilgan Brayl nota modeli qiyosiy tahlil qilindi. An'anaviy modelda o'quvchi nota chizig'i, kalit, nota joylashuvi, cho'zim, pauza va ritmik guruhlarni vizual o'qish orqali idrok etadi; Brayl modelida esa nota matni ketma-ketlikda, taktil belgilar zanjiri sifatida o'qiladi. Bu farq metodik jihatdan juda muhim, chunki ko'ruvchi o'quvchi nota varag'ini bir qarashda umumiy kompozitsion maydon sifatida idrok etishi mumkin, ko'zi ojiz o'quvchi esa musiqiy matnni vaqti ketma-ketlikda, barmoq harakati orqali qabul qiladi. Shuning uchun metodikada "butundan qismga" emas, balki "ketma-ket belgidan musiqiy butunlikka" tamoyili yetakchi ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotda model yaratish usuli qo'llanilib, Brayl nota yozuvi orqali musiqa savodini shakllantirishning besh bosqichli didaktik tuzilmasi ishlab chiqildi: birinchi bosqich — taktil sezgirlik va barmoq harakatini tayyorlash; ikkinchi bosqich — elementar musiqiy tushunchalarni eshituv va harakat asosida mustahkamlash; uchinchi bosqich — Brayl nota belgilarini semantik birlik sifatida o'rgatish; to'rtinchi bosqich — qisqa musiqiy matnni o'qish, eshitish va ijro bilan bog'lash; beshinchi bosqich — mustaqil nota o'qish, yodlash, tahlil qilish va ijodiy qo'llash. Har bir bosqich uchun didaktik vazifa, o'quv faoliyati, o'qituvchi yordami, nazorat shakli va kutiladigan kompetensiyalar belgilandi. Kuzatish va pedagogik tahlil metodlari asosida ko'zi ojiz o'quvchilarda uchraydigan asosiy qiyinchiliklar — taktil belgilarni farqlashning sekinlashuvi, ritmik birliklarni eshituvda anglagan holda belgi bilan bog'lashdagi uzilish, oktava belgilarini xotirada saqlash qiyinligi, ikki qo'l koordinatsiyasi, matnni o'qish va cholg'uda ijro qilish o'rtasidagi vaqti tafovut kabi omillar aniqlashtirildi. Tadqiqotda empirik tajriba natijasi sifatida sun'iy raqamlar keltirilmaydi; asosiy urg'u ilmiy-metodik model, diagnostik mezonlar va o'quv jarayonini tashkil etish mexanizmlariga qaratiladi. Bunday yondashuv ilmiy halollik nuqtai nazaridan muhimdir, chunki maxsus pedagogika sohasida dalillanmagan statistik natijalarni berish tadqiqotning ishonchliligini pasaytiradi. Shu sababli maqolada taklif etilayotgan model nazariy tahlil, pedagogik kuzatish, normativ-huquqiy hujjatlar va musiqiy savod o'qitish metodikasining umumiy qonuniyatlariga tayanadi. Shuningdek, diagnostik mezonlar ishlab chiqildi: taktil aniqlik mezoni, ritmik anglash mezoni, tovush balandligini belgi bilan bog'lash mezoni, eshituv nazorati mezoni, ijroda qo'llash mezoni va mustaqil o'qish mezoni. Mazkur mezonlar asosida o'quvchining musiqiy savodxonlik darajasi "boshlang'ich tanishuv", "yo'naltirilgan o'qish", "qisman mustaqil o'qish" va "mustaqil musiqiy matn bilan ishlash" darajalarida baholanishi mumkin. Metodik yondashuvning ishonchliligi musiqiy pedagogikadagi izchillik, ko'rgazmalilikning taktil shakli, ongli o'zlashtirish,

individual yondashuv, faol eshituv va ijroga yo'naltirilganlik tamoyillari bilan ta'minlandi. Shu nuqtai nazardan, maqolada taklif etilayotgan metodika ko'zi o'zida o'quvchining real ehtiyojlariga mos, bosqichma-bosqich murakkablashuvchi va o'qituvchiga aniq didaktik harakatlar ketma-ketligini beruvchi model sifatida ishlab chiqildi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijasida Brayl nota yozuvi orqali musiqa savodini shakllantirishning metodik modeli ishlab chiqildi va uning asosiy komponentlari aniqlashtirildi. Birinchi komponent — taktil-perseptiv tayyorgarlik bo'lib, bunda o'quvchi barmoq uchlari orqali nuqtalar joylashuvini farqlash, belgilar orasidagi masofani sezish, chapdan o'ngga ketma-ket o'qish, nuqta kombinatsiyalarini adashtirmaslik va qisqa taktil zanjirni xotirada saqlash ko'nikmalarini egallaydi. Bu bosqichda bevosita musiqa belgilariga o'tishdan oldin umumiy Brayl yozuvi, ritmik urishlar, oddiy tovush-qadam mashqlari va barmoq gimnastikasi qo'llanishi maqsadga muvofiq. Ikkinchi komponent — eshituv-ritmik tayyorgarlik bo'lib, unda o'quvchi chorak, yarim, butun, sakkizlik cho'zim kabi tushunchalarni avval eshitadi, tana harakati, qarsak, sanash va oddiy zarbli mashqlar orqali his qiladi, so'ng ularni Brayl nota belgisi bilan bog'laydi. Bu yerda metodik ketma-ketlik juda muhim: belgi avval tushuntirilib, keyin tovushga ulanmaydi; aksincha, musiqiy hodisa avval eshituv va harakat orqali idrok etiladi, keyin belgi uning ramziy ifodasi sifatida beriladi. Uchinchi komponent — belgi-semantik o'zlashtirish bo'lib, unda Brayl nota belgisi oddiy nuqta kombinatsiyasi emas, balki muayyan musiqiy ma'noga ega birlik sifatida o'rgatiladi. Masalan, nota balandligi va cho'zimi alohida-alohida yodlatilsa, o'quvchi belgini mexanik ravishda qabul qiladi; agar belgi tovush, ritm, ijro harakati va eshituv natijasi bilan birgalikda berilsa, u musiqiy semantikaga ega bo'ladi. To'rtinchi komponent — matnni o'qish va ijroga ko'chirish bo'lib, bu bosqichda o'quvchi qisqa melodik iborani Brayl yozuvida o'qiydi, uni ovozda yoki cholg'uda ijro qiladi, xatolarni eshituv orqali aniqlaydi va qayta tuzatadi. Ko'zi o'zida o'quvchi ko'ruvchi o'quvchidek bir vaqtning o'zida nota varag'iga qarab cholg'u chalolmasligi mumkin; shuning uchun metodikada "o'qish — ichki eshitish — yodlash — ijro — eshituv nazorati" zanjiri markaziy o'rin tutadi. Beshinchi komponent — mustaqil musiqiy o'qish va ijodiy qo'llash bo'lib, bunda o'quvchi o'qituvchi yordamisiz kichik asar yoki mashqni o'qib, uning ritmik tuzilishini anglab, tovush balandligini aniqlab, cholg'uda yoki ovozda ijro etishga tayyorlanadi. Modelning muhim natijalaridan biri shuki, Brayl nota yozuvi ko'zi o'zida o'quvchida faqat savodxonlikni emas, balki musiqiy mustaqillikni ham rivojlantiradi. O'quvchi eshitgan kuyini shunchaki takrorlamaydi, balki musiqiy matn bilan ishlashni, undagi belgilarni tahlil qilishni, xatoni aniqlashni, shaklni tushunishni va ijro rejasini tuzishni o'rganadi. Tadqiqot davomida metodik samaradorlikni oshiruvchi shartlar ham aniqlandi: birinchidan, Brayl nota yozuvi musiqa darsiga alohida qo'shimcha sifatida emas, balki umumiy musiqa savodi tarkibida muntazam qo'llanishi lozim; ikkinchidan, o'qituvchi oddiy nota yozuvi bilan birga Brayl nota tizimining asosiy belgilarini bilishi zarur; uchinchidan, o'quvchining materiallari haddan tashqari murakkab bo'lmasdan, avval qisqa ritmik va melodik birliklardan boshlanishi kerak; to'rtinchidan, eshituv, taktil idrok va ijro amaliyoti bir-biridan ajratilmasligi lozim; beshinchidan, baholash jarayoni faqat to'g'ri ijroga emas, balki o'quvchining belgini anglash, mustaqil o'qish, eshitib

tekshirish va xatoni tuzatish qobiliyatiga ham qaratilishi kerak. Natijalar shuni ko'rsatadiki, Brayl nota yozuvi o'quvchining bilish faoliyatiga uch darajada ta'sir qiladi: birinchi darajada u musiqiy axborotni qabul qilish kanalini kengaytiradi; ikkinchi darajada musiqiy matnni xotirada tizimlashtirishga yordam beradi; uchinchi darajada esa ijroni ongli nazorat qilish va badiiy talqin qilish imkonini kuchaytiradi. Shuningdek, metodik modelda o'quvchining psixologik holati, motivatsiyasi va muvaffaqiyat tajribasi alohida e'tiborga olinadi. Ko'zi ojiz o'quvchi uchun musiqa darsida mustaqil nota o'qiy olish hissi uning o'ziga ishonchini kuchaytiradi, ijodiy faolligini oshiradi va ijtimoiy integratsiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu ma'noda, Brayl nota yozuvi faqat ta'limiy vosita emas, balki shaxsiy rivojlanish, madaniy ishtirok va san'at orqali o'zini namoyon qilish imkoniyatidir.

MUHOKAMA

Brayl nota yozuvi orqali musiqa savodini shakllantirish metodikasini muhokama qilishda avvalo uning an'anaviy musiqa ta'limidan farq qiluvchi kognitiv mexanizmlarini tushunish zarur. Ko'ruvchi o'quvchi nota yozuvini asosan vizual-makoniylar tartibida qabul qiladi: nota chizig'idagi yuqori-past joylashuv tovush balandligini, belgining shakli cho'zimni, takt ichidagi guruhlanish ritmik tuzilmani ko'rsatadi. Ko'zi ojiz o'quvchi esa bunday makoniylar tasvirini bevosita ko'ra olmaydi; u musiqiy matnni taktil ketma-ketlik sifatida o'qiydi. Bu holat o'qitish metodikasini tubdan o'zgartiradi. Agar o'qituvchi ko'zi ojiz o'quvchiga ko'ruvchi o'quvchilar uchun ishlab chiqilgan metodni shunchaki og'zaki izoh bilan moslashtirmoqchi bo'lsa, natija cheklangan bo'ladi. Chunki muammo belgining ko'rinmasligida emas, balki musiqiy axborotning boshqa idrok kanali orqali qayta kodlanishidir. Brayl nota yozuvi ana shu qayta kodlashni tizimli shaklga soladi. Biroq bu tizim samarali bo'lishi uchun o'qituvchi Brayl notasini faqat "belgilar jadvali" sifatida emas, balki musiqiy tafakkurni bosqichma-bosqich rivojlantiruvchi pedagogik til sifatida tushunishi kerak. Masalan, ritmni o'rgatishda o'qituvchi avval metrik pulsni his qildirmasa, o'quvchi cho'zim belgilarini quruq yodlab oladi; lekin bu bilim ijroda barqaror natija bermaydi. Xuddi shunday, tovush balandligini o'rgatishda ham nota nomlari, oktava belgisi va cholg'udagi real tovush o'rtasida mustahkam aloqa yaratilmasa, o'quvchi belgini taniydi, ammo musiqiy matnni ichki eshituvda jonlantira olmaydi. Shuning uchun taklif etilayotgan metodikada "belgi — tovush — harakat — eshituv nazorati" to'rtligi asosiy didaktik prinsip sifatida belgilanadi. Muhokama qilinishi zarur bo'lgan yana bir masala — yodlash va nota o'qish munosabatidir. Ko'zi ojiz musiqachilar ko'pincha kuchli eshituv xotirasi va yoddan ijro qilish qobiliyatiga ega bo'ladi. Bu katta afzallik, biroq ta'lim jarayonida faqat yodlashga tayanish o'quvchini mustaqil nota savodidan uzoqlashtirishi mumkin. Brayl nota yozuvi yodlashni inkor etmaydi; aksincha, uni ongli qiladi. O'quvchi asarni o'qib, tuzilishini anglab, qismlarga ajratib, ritmik-melodik birliklarni tahlil qilib yodlasa, ijro sifati barqarorroq bo'ladi. Demak, metodikaning vazifasi eshitib takrorlashni nota asosida ongli o'zlashtirish bilan uyg'unlashtirishdir. Bu nuqtada o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Musiqa o'qituvchisi ko'zi ojiz o'quvchi bilan ishlashda faqat cholg'u ijrosi yoki vokal metodikasini bilishi bilan cheklanmasligi, balki tiflopedagogik yondashuv, taktil o'qish sur'ati, moslashtirilgan material tayyorlash, individual baholash, psixologik qo'llab-quvvatlash va inklyuziv muloqot madaniyatiga ham ega

bo'lishi lozim. Shu bilan birga, maxsus maktab-internatlar, umumta'lim maktablari, musiqa va san'at maktablari hamda oliy ta'lim muassasalari o'rtasida metodik hamkorlik yo'lga qo'yilishi zarur. Chunki Brayl nota yozuvi alohida mutaxassislar doirasida qolib ketsa, uning amaliy ta'siri cheklanadi. Uni musiqa ta'limi tizimining tabiiy tarkibiy qismiga aylantirish kerak. Bundan tashqari, texnologik vositalar — Brayl printerlari, elektron Brayl displeylari, audio dasturlar, raqamli nota muharrirlari va MusicXML kabi formatlar kelajakda Brayl nota o'qitishni yanada qulaylashtirishi mumkin. Biroq texnologiya o'qituvchining metodik mahoratini almashtirmaydi; u faqat pedagogik maqsad aniq bo'lgandagina samarali vositaga aylanadi. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, maxsus formatdagi musiqa materiallari, Brayl partitura va audio-o'quv resurslari ko'zi ojiz musiqachilar uchun musiqiy ta'limga kirish imkoniyatini sezilarli darajada kengaytiradi [5; 9]. Shunga qaramay, resurs mavjudligi avtomatik ravishda sifatli ta'limni kafolatlamaydi; sifatli ta'lim uchun resurs, o'qituvchi tayyorgarligi, metodik ketma-ketlik va individual pedagogik nazorat birgalikda ishlashi zarur. Shuning uchun maqolada ilgari surilayotgan asosiy fikr shuki: ko'zi ojiz o'quvchilar uchun musiqa savodini shakllantirish jarayoni kompensatsion emas, balki teng huquqli musiqiy bilish jarayoni sifatida tashkil etilishi kerak. Ko'ruvchi o'quvchi ko'z orqali musiqiy matnga kirsam, ko'zi ojiz o'quvchi barmoq, eshituv va xotira orqali kiradi; har ikki holatda ham maqsad bir xil — musiqiy mazmunni anglash, ifodalash va ijodiy talqin qilishdir. Shu jihatdan Brayl nota yozuvi inklyuziv musiqa ta'limining markaziy metodik vositalaridan biri bo'lishi lozim.

XULOSA

Brayl nota yozuvi orqali musiqa savodini shakllantirish ko'zi ojiz o'quvchilar ta'limida chuqur ilmiy-metodik ahamiyatga ega bo'lgan jarayondir. Tadqiqotda aniqlanishicha, bu jarayon oddiy nota belgilarini taktil shaklga almashtirishdan iborat emas; u o'quvchining eshituv idroki, taktil sezgirligi, ritmik tafakkuri, musiqiy xotirasi, ijro harakati va nazariy bilimlarini yagona didaktik tizimda uyg'unlashtirishni talab qiladi. Brayl nota yozuvi ko'zi ojiz o'quvchiga musiqiy matn bilan mustaqil ishlash, yangi asarni o'qish, ritmik va melodik tuzilmani tahlil qilish, ichki eshituvni rivojlantirish, ijro jarayonini ongli nazorat qilish hamda o'z ijodiy imkoniyatini kengaytirish imkonini beradi. Maqolada taklif etilgan besh bosqichli metodik model — taktil tayyorgarlik, eshituv-ritmik asos, belgi-semantik o'zlashtirish, matnni ijroga ko'chirish va mustaqil musiqiy o'qish bosqichlari — ko'zi ojiz o'quvchilarda musiqa savodini izchil rivojlantirish uchun amaliy yo'l xaritasi vazifasini bajaradi. Xulosa sifatida aytish mumkinki, Brayl nota yozuvi asosidagi ta'lim ko'zi ojiz o'quvchini faqat eshitib takrorlovchi ijrochidan ongli, savodli, mustaqil va ijodiy musiqiy shaxsga aylantiradi. Buning uchun musiqa o'qituvchilari Brayl nota yozuvining asosiy tamoyillarini bilishi, maxsus didaktik materiallardan foydalana olishi, o'quvchining individual idrok xususiyatiga mos metod tanlashi va baholashda adaptiv mezonlarga tayanishi zarur. Kelgusida ushbu yo'nalishda maxsus o'quv qo'llanmalar, Brayl nota yozuvi bo'yicha milliy metodik tavsiyalar, raqamli Brayl musiqa resurslari va o'qituvchilar malakasini oshirish dasturlarini ishlab chiqish muhim vazifa bo'lib qoladi. Eng muhimi, ko'zi ojiz o'quvchilar uchun musiqa ta'limi “yengillashtirilgan” yoki “cheklangan” shaklda emas, balki ularning bilish imkoniyatlariga mos, ilmiy asoslangan, ijodiy va to'laqonli pedagogik tizim sifatida tashkil etilishi kerak.

San'atning eng adolatli tomoni ham shunda: u ko'z bilan emas, avvalo idrok, qalb va intizom bilan ko'riladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son 'Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida'gi qarori. Lex.uz.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 18-apreldagi PQ-209-son 'Ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab-internatlarda ta'lim berish sifatini oshirish hamda ular faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida'gi qarori. Lex.uz.

3. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 15-oktabrdagi O'RQ-641-son 'Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida'gi Qonuni. Lex.uz.

4. Krolick, B. (comp.). *New International Manual of Braille Music Notation*. Braille Music Subcommittee, World Blind Union, 1996.

5. Library of Congress. *National Library Service for the Blind and Print Disabled. Music Service and Materials*. Washington, D.C.

6. Library of Congress. *NLS Music Notes. Braille Music Basics: Reading Notes and Octave Signs*. 2022.

7. United Nations. *Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Article 24: Education*.

8. UNESCO. *Guidelines for Inclusion: Ensuring Access to Education for All*. Paris: UNESCO, 2005.

9. Library of Congress. *Music Materials in Braille, Large Print and Audio: A Resource Guide*. Washington, D.C., 2020.

10. Hallam, S. The power of music: Its impact on the intellectual, social and personal development of children and young people. *International Journal of Music Education*, 2010, 28(3), 269–289.